

Euphrates and Tigris rivers from the perspectives of the experts working on transboundary water management

Sınıraşan akarsuların yönetimi konusunda çalışan uzmanların bakış açısından Dicle ve Fırat nehirleri¹

Coşkun Şerefoğlu²
Mutlu Yılmaz³

Abstract

The objective of this study is to analyse Euphrates-Tigris basins, which across Turkey, Iraq and Syria, one of the most important transboundary waters of the world from the perspectives of the experts working on transboundary water management. With this purpose, a method which aims to determine and analyze the viewpoints of policy makers, think-tank institutions, experts and the authorities on river management. What kind of transboundary water management techniques could be applied for the basin was eventually searched. The study is based on secondary sources and the method adopted is a case study and descriptive studies. Turkey has five transboundary water basins, one of which Euphrates-Tigris basin has the water potential of 52,940 billion/meter³ that corresponds to 28.5 % of Turkey's flow potential. The first agreements on Euphrates-Tigris rivers in between Turkey and Iraq and Turkey and Syria were made in 1946 and in 1987, respectively. One of the most challenging issue in Euphrates-Tigris rivers is the dams which have been constructed during the project period of Southeastern Development project. Another

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türkiye, Irak ve Suriye sınırlarından geçen ve Dünyanın en önemli sınır aşan akarsulardan olan Fırat ve Dicle nehirlerini sınır aşan akarsuların yönetimi konusunda çalışan uzmanların bakış açısından incelemektir. Bu amaçla bu üç ülkede akarsuların yönetimi konusunda çalışan uzmanların düşüncelerinin tespiti ve analizi yoluna gidilmiştir. Sonuçta adı geçen sınır aşan akarsuların ne tür bir sınır aşan su yönetimi ile yönetilmesi gerektiği sorusuna cevap bulunmasına çalışılmıştır. Çalışma durum çalışması ve betimsel analiz yöntemleri yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda ikincil kaynaklardan ve yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen bilgi ve görüşlerin analizine dayanmaktadır. Türkiye'nin beş sınıraşan akarsu su havzası bulunmaktadır. Bunlardan en büyüğü 52 940 milyar m³ su potansiyeli ile Türkiye'nin akarsu akış potansiyelinin % 28,5'ini teşkil eden Fırat- Dicle Havzası'dır. Bu akarsu havzasının yönetimi konusunda Türkiye-Irak ve Türkiye-Suriye ülkeleri arasında ilk anlaşmalar sırasıyla 1946 ve 1987 yıllarında yapılmıştır. Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında inşa edilen barajlar dolayısıyla adı geçen ülkeler havzının akarsu

¹ Bu çalışma, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü için hazırlanan "Sınıraşan Su Yönetimi Açısından Dicle ve Fırat Nehirlerinin Analizi" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

² Dr, Ankara Kalkınma Ajansı, İş Geliştirme ve Strateji Birimi, cserefoглу@gmail.com

³ Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Mutlu.Yilmaz@ankara.edu.tr

discussion point comes from definition for Euphrates-Tigris rivers from both sides. Turkey sees Euphrates-Tigris rivers as “Transboundary water” by highlighting three countries only negotiate it while Both Syria and Iraq defines it as “International water”.

In general, it is quite important to make a collaboration process among three countries regarding cooperation and good governance. Also, preparing of the action plans for the future of the region, with a wide range of stakeholders will enhance cooperation among countries and facilitate financial contribution of relevant institutions on water management.

Keywords: Transboundary River; Euphrate-Tigris Rivers; South Eastern Anatolia Project; Cooperation; Jeopolitic.

(Extended English summary is at the end of this document)

kaynaklarının yönetimi konusunda sorun yaşamaya başlamışlardır. Diğer yandan taraflar akarsu kaynaklarının yönetimi konusunda tanımlama farkından ileri gelen sorunlar da yaşamaktadırlar. Türkiye, Dicle ve Fırat nehirlerini “Sınıraşan Su” olarak görüp, bu nehirlerin kullanımı ile ilgili yalnızca üç ülkenin müzakere edebileceği görüşünü savunurken, hem Suriye hem de Irak sözkonusu nehirleri “Uluslararası Su” olarak kabul etmektedirler. Bu akarsu havzalarının taraf olan üç ülke tarafından işbirliği ve iyi yönetim temelinde yönetilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca, bölgenin geleceği için hazırlanacak olan eylem planlarının paydaşlar tarafından geniş katılımı ile hazırlanması, ülkeler arasındaki işbirliğini artıracak ve akarsu yönetimi konusunda ilgili kurumların finansal katkısını hızlandıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Sınıraşan Akarsu; Fırat-Dicle Nehirleri; Güneydoğu Anadolu Projesi; İşbirliği; Jeopolitik.

1. Giriş

Braun (2005) tarafından ifade edildiği gibi suya verilen anlam ve önem, sosyal, dini ve kültürel etkenlere bağlı olarak toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişebilmektedir. Örneğin, Hindulara göre tüm sular kutsanmıştır. Müslümanlara göre sular temiz olmalıdır. Tüm insanlık için önemli ve temel bir belge olan “İnsan Hakları Temel Evrensel Bildirgesi”nde geçtiği gibi, su her bir şahsın temel hakkı olmasının ötesinde, yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilmektedir (UN, 2010).

Dünya nüfusunun hızla artması, gerekli su kaynaklarının giderek azalması ve iklim değişikliği gibi günümüzde önemi iyice artan nedenlerden dolayı, Dünyanın birçok bölgesi yakın dönemde su sıkıntısı tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bunun sonucu olarak suya dayalı meydana gelebilecek mücadele ve çatışmalar daha şimdiden kaygı verici hale gelmiştir. Bundan başka, Dünya nüfusunun neredeyse yarısının, birden çok ülkenin topraklarından geçen ve sınıraşan akarsulardan gelen suyu paylaştığı gerçeği çok az insan tarafından bilinmektedir (Rowland, 2005). Bu nedenle Birleşmiş Milletler (BM) tarafından hayati öneme sahip olan su konusunda önemli çalışmalar yapılmakta ve sonuçları Dünya kamuoyu ile paylaşılmaktadır.

Birleşmiş Milletler Gelişme Programı (UNDP) tarafından hazırlanan rapora göre, 2025 yılına kadar Dünya nüfusunun yarısı tatlı suya erişim sorunuyla karşı karşıya kalacak ve suya olan talep her geçen gün artacaktır (UNDP, 2006). Bu nedenle özellikle birden fazla ülke sınırından geçen sular, mücadele ve çatışma nedeni oluşturabilecektir. Tüm insanların temel ihtiyacı olan Dünyadaki su kaynaklarının ülkeler ve toplumlar tarafından hakkaniyet ölçülerine göre yönetilmesi ve kullanılması hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda ülkeler veya taraflar arasında çıkabilecek çatışma riskini en aza indirmek için yürürlükte olan uluslararası temel anlaşmalar ışığında hareket edilmesi önem kazanmaktadır. Bu anlaşmalardan biri, Constante Gölü’nde, 1841 yılında, Fransa, Almanya ve İsviçre arasında yavru somonların korunmasına yönelik yapılan antlaşmadır (Schröder, 2005). Bir diğer antlaşma ile ABD ve Kanada arasında 1904 yılında geçici uluslararası su komisyonu kurulmuş ve sonradan bu anlaşma genişletilmiştir. Bu anlaşma iki ülke arasında sınıraşan su bağlamında kurumsal yapıların başarılı bir şekilde oluşmasının önünü açmıştır (Fischhendler, 2003). Ayrıca,

Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde gerek Türkiye’de gerekse Suriye ve Irak ülkelerinde akarsulardan yararlanma maksadıyla farklı projeler yürütülmektedir. Bu durum adı geçen ülkelerin söz konusu akarsulardan yararlanmalarında zaman içinde değişimlere yol açmıştır. Yapılan bir araştırmada, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile yapılan yatırımlar sonucu, Türkiye’nin suyun kullanımındaki durumunda değişimler tespit edilmiştir (Zeitoun ve Warner, 2006). Zaman içinde Fırat ve Dicle nehirlerinden fayda sağlayan üç ülke de su gücü potansiyelini arttırmak ve sulanan tarım alanlarını genişletmek için mevcut durumlarını güçlendirmeye çalışmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden önce Osmanlı İmparatorluğu’na ait olan Fırat ve Dicle nehirleri savaş sonrası Osmanlı İmparatorluğu’nun çökmesi ile birlikte sınıraşan su statüsünü almıştır (Mariwan ve Kamel, 2016). Sınır aşan sulardan yararlanma konusu Türkiye ile komşu ülkeler arasında sürekli müzakere edilen bir konu olmuştur. Türkiye’nin sınır aşan sulardan yararlanma bağlamında yaptığı ilk anlaşma Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara’da bazı akarsulardan faydalanma üzerine imzalanmıştır (Türkiye-Fransız Anlaşması, 1921). Sonrasında ise, Irak, Suriye ve Türkiye ülkeleri arasında 2. Dünya Savaşı öncesi sınır aşan su kaynaklarından yararlanma konusundaki mevcut düzenin korunmasına yönelik anlaşmalar yapılmıştır (Ilgar ve Salem, 2004).

Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının ilgili ülkelere ortak kullanımı ile ilgili ilk antlaşma 1946 yılında Türkiye ve Irak arasında imzalanmış ve 5 Eylül 1947 tarihinde 5130 sayılı kanun ile Resmî Gazetede yayımlanmış olan protokoldür (Türkiye-İrak Protokolü, 1947). Söz konusu protokole göre, “Anlaşan taraflardan her biri, bu protokolün imzasından sonra, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda bir temsilci tayin edecektir. Temsilciler bu protokol hükümlerinin yerine getirilmesiyle ilgili bütün meseleleri görüşecekler ve bu hususta iki tarafın haberleşmesine aracılık edeceklerdir” (Türkiye-İrak Protokolü, 1947). Diğer bir antlaşma Türkiye-Suriye arasında 17 Temmuz 1987 tarihinde imzalanmış ve 10 Aralık 1987 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanmış olan “Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü”dür. Bu protokole Fırat nehrinin sularının kullanımı ile ilgili olarak “Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar, Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m³/sn’den fazla su bırakmayı taahhüt eder” ifadesi yer almıştır. Ayrıca, aylık akışın belirtilen düzeyin altına düşmesi halinde müteakip ayda farkın telafi edilmesi hükmü de getirilmiştir (Türkiye-Suriye Protokolü, 1987). Ayrıca, Türkiye ile Suriye arasında 1987 yılında ara protokol, 2001 yılında ortak bildiri, 2003 yılında uygulama protokolü ve 2009 yılında su kaynaklarının etkin kullanımı konusunda mutabakat metni imzalanmıştır (Kıbaroğlu, 2011). Türkiye ile Suriye arasında bu bağlamdaki tartışmalı konular; prosedürler üzerinde herhangi bir uzlaşmaya varılamamış olması, Fırat ve Dicle’nin tek bir akarsu sistemi üzerinde şekillenip şekillenmediği konusu ve Ilısu Barajı’nın inşasına yöneliktir (Kıbaroğlu ve Scheumann, 2011). Özellikle Suriye tarafında, suyun miktarı konusunda bir ortak anlaşma bulunmamakla birlikte, yeraltı suları aşırı kullanıma maruz kalmakta ve koruma ve iyileştirme politikaları zayıf kalmaktadır (Gleick, 2014).

Günümüze kadar Fırat-Dicle Havzası’nda yer alan ülkeler arasında bu su havzasının su kaynaklarının kullanımı ile ilgili olarak geçerliliğini koruyarak somut uygulama adımlarına dönüşmüş bir anlaşma imzalanamamıştır. Her bir ülke, söz konusu nehirlerden faydasını azami düzeye çıkarmak için çeşitli yatırımlar gerçekleştirmektedir. Özellikle Türkiye tarafından Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde hidroelektrik santrallerin yapılmasına Suriye ve Irak şiddetle karşı çıkmışlardır (Köle, 2017). Bu nedenle, uluslararası düzeyde su konulu yapılan toplantılarda Irak ve Suriye tarafından Türkiye’nin uyguladığı su yönetimi ile ilgili politikalar konusunda aleyhte çalışmalar yürütülmektedir. Bunun yanı sıra, bölgede yaşanan politik ve ekonomik nedenlerden kaynaklı demografik yapı değişimlerine ve bu havzanın gelecekte kuraklıktan en fazla etkilenen bölge olacağını yönündeki değerlendirmelere dikkat çekilmektedir. Bu yönü ile Fırat- Dicle Havzası’nın hem havzada yer alan ülkeler hem de bölge dışında yer alan ve fakat bölge üzerinde müdahalede bulunan ülkeler arasında gelecekte çatışma riski taşıyan havza durumunda olduğu görüşü dillendirilmektedir (Gleick, 2014).

Bu çalışmada yukarıdaki kısa açıklamalar ışığında, Fırat-Dicle Havzası akarsuları olan Fırat ve Dicle nehirlerinin sınır aşan sular bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, Fırat ve Dicle nehirlerinin su kaynaklarının kullanımı konusu üzerinde çalışan uzmanların bakış açılarından günümüzde bölgenin genel durumu ve iklim değişikliğinin sözkonusu akarsuların kullanımına etkilerinin ortaya koyulması bakımından önemli görülmektedir.

2. Materyal ve Yöntem

Araştırma, materyal olarak literatürde yer alan kaynaklara ve yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen bilgilere dayanmaktadır. Yarı yapılandırılmış mülakatlar, Dışişleri Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, sınır aşan su yönetimi konusunda çalışmaları olan sivil toplum kuruluşları ve akademisyenlerin görüşlerini tespit maksadıyla yapılmıştır. Bu çalışmada iki yöntem kullanılmıştır. Bunlardan ilki konu üzerinde farklı bakış açılarını belirlemek üzere farklı kurumlardan kişilerin seçilmesine dayalı olan maksimum çeşitlilik örneklem yöntemidir (Yıldız, 2017). Kullanılan diğer yöntem ise araştırma yapılan konu hakkında bilgi ve donanıma sahip kişilerden kimlerin seçilebileceğinin belirlenmesinde kullanılan kartopu yöntemidir (Katz, 2006).

Çalışmada kullanılan yarı yapılandırılmış mülakat formu araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Mülakatlar su kullanımı ve sınır aşan sular konusunda çalışan 3 kamu (K kodlu) kuruluşundan, 3 üniversiteden (Ü kodlu) ve 3 sivil toplum kuruluşundan (S kodlu) olmak üzere toplam 9 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Her bir mülakat süresi 60 ila 120 dakika arasında değişmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakat formu aşağıda belirtilen soruları içermektedir.

- Fırat ve Dicle nehirlerinin Türkiye açısından önemini bir kaç cümleyle anlatır mısınız?
- Suriye ve Irak'taki istikarsız durum açısından bakıldığında, Fırat ve Dicle nehirlerini bekleyen tehlikeler nelerdir?
- GAP'nin, Fırat ve Dicle nehirleri dönüşümünde, en büyük güçlük ve zorlukları nelerdir?
- GAP kapsamında inşa edilen barajların faydaları arasında neyi görüyorsunuz?
- Türkiye'nin Suriye'ye taahhüt ettiği yıllık 500 m³/sn. su vermesini 2023 hedefleri doğrultusunda artan su talebine bağlı olarak devam ettirebileceğini düşünüyor musunuz?
- Türkiye, Suriye ve Irak arasında sınıraşan su konusunda işbirliği nasıl olmalıdır?
- Fırat ve Dicle özelinde bölgesel su anlaşmazlıklarının küresel çatışmaya dönüşme riski bakımında ne düşünüyorsunuz?
- Türkiye'de su kaynakları yönetimi konusunda atılması gereken adımlar neler olabilir?
- Türkiye, Irak ve Suriye'de su sektöründe reform ihtiyaçları ve alınacak tedbirler neler olabilir?
- Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirlerinin paylaşımı konusunda benimsediği bir doktrin var mı, varsa hangisidir?
- Sınır aşan su ve uluslararası su kavramları neyi ifade etmektedir?
- Türkiye bunlardan hangisini kullanırsa stratejik olarak daha faydalı olur?
- Fırat ve Dicle nehirleri Ortadoğu'daki su sorunu açısından ne ifade etmektedir?
- Fırat ve Dicle nehirleri'nin hidropolitik konusunda neler yapılması gerekir?

Mülakat formlarından elde edilen veriler durum çalışması ve betimsel analiz yoluyla incelenmiştir. Elde edilen bulguların literatürle ilişkilendirilerek sonuca ulaşılması yolu izlenmiştir.

3. Bulgular

Burada çalışma bağlamında katılımcıların Fırat ve Dicle nehirlerinin su yönetimi ile ilgili yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar aşağıda belirli başlıklar altında sunulmuş ve değerlendirmesi yapılmıştır.

3.1. Doktrinler, Sınıraşan Su ve Uluslararası Sulara İlişkin Bulgular

Sınır aşan suların kullanımı konusunda uluslararası kabul gören doktrinler vardır. Ülkeler, memba veya mansap ülke olma durumlarına göre kendilerini bu doktrinler çerçevesinde konumlandırmaktadırlar. Bu konudaki doktrinler aşağıda belirtilen şekildedir (İlgar ve Salem, 2004).

- Suyun, kaynağın çıktığı ülkenin hakimiyetine dayalı olduğu Mutlak Egemenlik Doktrini (Harmon Doktrini).
- Bir ülkenin kendi sınırları içerisinde oluşan doğal şartları komşu ülkenin aleyhine kullanamadığı Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini.
- Bir ülkenin kendi topraklarından geçen suyu diğer mecra ülkelerden önce kullanmaya başlamışsa bu hakkı sürdürdüğü Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini.
- Hem aşağı mecra ve hem de yukarı mecra ülkenin akarsudan eşit faydalanmasını öngören Adil Kullanım Doktrini.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının yönetimi konusunda en uygun doktrinlerden birisi Harmon Doktrini'dir. Nitekim, Ghosh ve Bandyopadhyay (2009) Harmon Doktrini'ni "Benim çatıma düşüyorsa, o benimdir" şeklinde tanımlamışlardır. Bununla birlikte, Türkiye, Fırat ve Dicle nehirlerinin ilgili ülkeler tarafından hakça ve makul biçimde kullanımından yanadır.

Bu çalışma bağlamında görüşlerine başvurulmuş katılımcılara sorulan *-Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirlerinin paylaşımı konusunda benimsediği bir doktrin var mı, varsa hangisidir?* sorusuna cevaben

K1, "Her ülkenin kendi topraklarından çıkan suyu kullanma hakkına sahip olduğunu" belirtirken,

S1, "3 aşamalı Türkiye planı 1984'de önerilmesine rağmen bugüne kadar kabul görmemesi nedeniyle bölgede ilerleme sağlanamamıştır. Son olarak, ülkelerin su bakanlarının bir araya gelerek başlatmaya çalıştıkları su verisi değişimi ve akım ölçüm istasyonları kurulması niyeti (2014) yaklaşık 30 sene geç kalmış bir niyet olarak ortaya çıkmıştır";

K2; "Türkiye sınırlı egemenlik doktrinine göre hareket etmektedir. Türkiye'ye yakıştırılan, mutlak egemenlik doktrini'dir. Nitekim Süleyman Demirel "aşağı kıyıdaşlar petrolü nasıl kullanıyorsa bizde suyu o şekilde kullanabiliriz" demiştir. Bununla birlikte aşağı kıyıdaşlara asla zarar verilmemesi görüşü her zaman hakim olmuştur. Türkiye'nin karşı olduğu şey toprağın kirletilmemesidir. Sınıraşan su da ... Türkiye-Irak ve Suriye arasındaki en büyük problemdir. Irak ve Suriye kamuoyundan nasıl geri bildirim alabileceğimiz kocaman bir soru işareti olarak karşımızda durmaktadır." şeklinde bir ifade bulunmuştur. Görüldüğü gibi, Türkiye'nin uyguladığı tutumu ifade eden S1 ve K2 Mutlak Egemenlik Doktrini'ne dikkat çekmişlerdir.

Irak'taki durum bakımından olaya yaklaşan Ü2 farklı bir yaklaşımla,

"Türkiye eşitlikçi, rasyonel ve optimum su kaynaklarına dayalı bir doktrini benimseyip, buna dayalı olarak her bir nehir kıyıdaşın gerçek su ihtiyacının bilimsel olarak belirlenmesini önermektedir. Ancak, bu doktrin, Irak ve Suriye açısından şu anda kabul edilebilir görülmemektedir. Bunun yerine, Irak ve Suriye, daha basit bir doktrine bağlı olmak istemektedirler." görüşünü belirtmiştir.

Ü3 ise Kibaroglu (2012)'nin araştırmasına atıfta bulunarak görüşünü;

"Suriye ve Irak Fırat üzerinde her ülkenin kendi su ihtiyacını belirlemesi temelinde acil bir paylaşım anlaşması yapılması konusunda ısrar etmektedir. Öte yandan, Türkiye ise yalnızca iki ya da daha fazla ülke arasında sınır yapan nehirleri uluslararası nehirler (sular) olarak nitelendirmekte, Fırat ve Dicle'yi Türkiye, Suriye ve Irak'ın egemenlik alanlarından geçen tek bir sınıraşan nehir sistemi olarak değerlendirmekte ve bu suların adil kullanım esasına dayalı tahsisini savunmaktadır." şeklinde ifade etmiştir.

Türkiye, 1987 yılında söz konusu akarsu havzası su kaynaklarının eşitlikçi, rasyonel ve optimum kullanımını önermiş, fakat bu öneri Suriye ve Irak tarafından kabul görmemiştir. Bu ülkeler, Türkiye'nin Ön Kullanım Üstünlüğü ve Adil Kullanım doktrinlerine göre hareket etmesini benimsemektedirler. Türkiye tarafında ise Mutlak Egemenlik Doktrini coğrafi şartları nedeniyle benimsenebilecek bir doktrindir. Örnekle açıklamak gerekirse, kışın ağır kar yağışlarından yağışın olduğu bölgede yaşayan Türk vatandaşları zarar görmekte, bunların zararları yalnızca Türkiye tarafından karşılanmakta olup, bu yağışlardan elde edilecek faydanın da yine Türk vatandaşları tarafından kullanılması esas olmalıdır.

3.2. Fırat ve Dicle Nehirlerinin Öneme İlişkin Bulgular

Fırat ve Dicle nehirleri Türkiye'den kaynaklarını alıp, Suriye ve Irak topraklarından geçmekte ve Basra Körfezi'ne dökülmeden önce birleşerek Şat-ül Arab ismini almaktadır. He iki akarsu için Türkiye memba ülkesi, Suriye orta çığır ülkesi ve Irak mansap ülkesi konumundadır. Bu iki nehir sahip olduğu su potansiyeli yönünden her üç ülke için de çok önemlidir.

Her üç ülke de söz konusu akarsularından yararlanma konusunda çalışmalar yürütmektedirler. Bu bağlamda Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle 1936 yılında Elektrik İşleri Etüd İdaresi'ni kurarak adı geçen nehirlerden elektrik üretme çalışmalarına başlamıştır (MacQuarrie, 2004).

Her iki nehrin su kaynaklarından yararlanma konusunda ilgili ülkelerin yaptıkları projeler (özellikle baraj inşaatları) zaman zaman aralarında su yönetimi konusunda sorunların yaşanmasına yol açmıştır. Özellikle Türkiye'de GAP kapsamında yapılan çalışmalar ile bu sorunlar belirginleşmiştir. Nitekim proje kapsamında yapılan baraj projeleri Suriye ve Irak'ın eleştirilerine neden olmuştur. Örneğin, son yapılan barajlardan birisi olan Ilisu barajı, suyun Irak ve Suriye tarafına geçmediği neden gösterilerek Irak ve Suriye tarafından eleştirilmiştir (Kırkıcı, 2014).

Fırat ve Dicle nehirleri'nin önemine ilişkin olarak mülakat yapılan katılımcılara sorulan *-Fırat ve Dicle nehirleri'nin Türkiye açısından önemini birkaç cümleyle anlatır mısınız?* sorusuna, S1, iklim değişikliği, gıda güvenliği ve bölgesel istikrara vurgu yaparak;

"Fırat ve Dicle'nin önemi Türkiye için olduğu kadar bölgenin barış ve istikrarı için taşıdığı önemden gelir. GAP bölgede gıda güvencesi açısından tek entegre proje olma özelliğine sahip olup, su kaynağı ise Fırat ve Dicle nehirleridir. İklim değişimi etkisini gösterdiğinde tüm bölge Dicle ve Fırat üzerindeki barajlarda toplanan suyun en verimli şekilde kullanılmasına muhtaç olacaktır." şeklinde görüşünü belirtmiştir.

Aynı soruya, K1, Türkiye'deki su kaynakları ve hidroelektrik santraller açısından önemine değinerek,

"Türkiye'deki su kaynaklarının % 60'tan fazlasını Fırat ve Dicle oluşturuyor. Fırat ve Dicle Nehirleri'nin olmadığı bir düzlemde su ve enerji kaynaklarını incelemek lazım", "... Türkiye'deki önemli barajlar bu nehirler üzerindedir... böyle yapılmasaydı Türkiye enerji ve su fakiri bir ülke olabilirdi." görüşünü ifade etmiştir.

K3, S1 ile benzer doğrultuda,

"İki nehir Türkiye'den doğmakta olup, azalan su kaynakları ve artan nüfus bakımından önemi her geçen gün daha artmaktadır. Ayrıca, bölgede bulunan nehirler her zaman jeopolitik bir baskı unsuru oluşturmaktadır." şeklinde bir cevap vermiştir. Ü3 ise Kibaroğlu'nun (2012) çalışmasına atıfla, Fırat ve Dicle nehirleri'nin Türkiye açısından önemine değinmiş ve görüşlerini,

"Bu nehirler Türkiye için, su politikası, tarımsal üretimi artırma ve gıda güvenirliliğini sağlama; sanayi, kentsel ve kırsal alanlardaki artan içme suyu ihtiyacını karşılama; ithal enerji kaynaklarına bağımlılıktan kurtulma; ülke içindeki bölgesel, ekonomik ve sosyal dengesizlikleri giderme; halkın hayat standardını yükseltme hedefleri için önemlidir." şeklinde belirtmiştir.

Sonuç olarak Fırat ve Dicle nehirleri Türkiye için hem tarımsal sulama, hem de elektrik üretimi bakımından en önemli nehir havzaları arasındadır. Diğer yandan, iklim değişikliğinin etkilerini tespit maksadıyla yapılan projeksiyonlarda Fırat ve Dicle nehir havzalarının 2050'li yıllarda önemli miktarda su kaybı yaşayacağı, artan nüfusun gıda ihtiyacının karşılanması için daha fazla tarım alanlarına ihtiyaç duyulacağı ve dolayısıyla halihazırda sulanamayan toprakların da sulamaya açılmak isteneceği, enerjide dışa bağımlılığın azaltılmak isteneceği hususları dikkate alınırse gelecekte her iki nehrin Türkiye için öneminin daha da artacağı söylenebilir.

3.3. Fırat ve Dicle Nehirleri Açısından GAP'ın Öneme İlişkin Bulgular

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) fikri ortaya atıldığından ve bununla ilgili çalışmalar başladığından beri gerek Suriye gerekse Irak, Fırat ve Dicle nehirlerinin sularından yararlanma konusunda Türkiye ile sorunları gündeme getirmişlerdir. Bu nedenle her iki nehrin su yönetimi bağlamında GAP'ın önemli bir yeri vardır. Çalışmada buna yönelik olarak katılımcılara *GAP'ın, Fırat ve Dicle nehirleri düşünüldüğünde, en büyük güçlük ve zorlukları nelerdir?* sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya S1,

"GAP'sız Dicle ve Fırat ve Fırat'sız ve Dicle'siz bir GAP düşünülemez" şeklinde görüş belirtmiştir. S1'e göre;

"GAP, Fırat ve Dicle konusunda Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı su yönetimi ile ilgili eleştirilerin temel kaynağı bir projedir. Bir diğer deyişle, GAP'a Türkiye karar vermeden önce mansap ülkeleri Türkiye'yi hiç eleştirmiyorlardı. GAP bu işin başlangıcı olmuştur. GAP'sız Dicle ve Fırat ve Dicle ve Fırat'sız GAP hiçbir anlam taşımaz. Dicle ve Fırat öylece akar, hiçbir şey olmaz. GAP, Dicle ve Fırat sularının en verimli bir şekilde Mezopotamya toprağıyla biraraya getirilmesine olanak tanıyan coğrafyanın adıdır".

K1 ise, aynı soruya şu şekilde cevap vermiştir;

"... Fırat nehrindeki barajlar tamamlanmış olup, Dicle Nebri'nde ise Ihsu barajı bitmek üzeredir. Bu barajlar olmasaydı suyun akışı nasıl olurdu, bu incelenebilir. Ama sırf baraj ve hidroelektrik santral açısından bakıldığında faydalarının çok fazla olduğu söylenebilir".

K2, K1 ile benzer görüşleri paylaşarak,

"En büyük hidroelektrik üreten barajlar bu bölgede bulunmaktadır. ...Havza ve bölge için elektrik üretimi sağlayan yapılarıdır. Komşuların petrolü var, biz de elektrik ürettiyoruz. 1946'da Irak ile yapılan anlaşmada, Irak'ın -sen barajı yap ben parasını vereyim - demesinde topraklarını sulama isteğini görüyoruz. Kuzey Kore ve Güney Kore örneğine bakmamız lazım. İki ülke arasında korku yaratan olay, barajların kapaklarının kapanmasından ziyade açılmasının sıkıntı yaratacağı düşünülmekteydi" şeklinde görüş bildirmiştir. Devamında GAP'ın zorluğuna dikkat çekmiş ve bölge ülkelerinin ortak bir zeminde buluşma olasılığının güçlüğüne işaret etmiştir:

“GAP’ın zorluğu, her üç ülke için stratejik olup, aynı amacı taşımaktadır”. “..Bölgede suyun önemli oranda israfı söz konusu olup, Irak’ı su tasarrufu konusunda ikna edemeyiz. Güven ve yumuşak yaklaşım gerekmektedir. Türkiye hidroelektrik projelerini gerçekleştirmektedir. Türkiye teknolojik olarak yatırımlar yapmakta, sulama sistemlerini geliştirmekte, atık suya yönelik projeler yürütmektedir. Miktar ve kalite açısından aşağı kıyılara zarar verecek hiç bir yatırımı Türkiye yapmamaktadır”.

S2’de GAP’ın faydaları arasında suyun regüle edilmesi sonucunda sel riski ihtimalinin azalmasına vurgu yapmış ve

“Başta seli söylemek gerekir. Fırat ve Dicle nehirlerinin, kar suyu ile beslenmelerinden dolayı nisan, mayıs ve haziran aylarında akımları zirve yapmaktadır. Barajların yapılmasının en büyük faydası suyu regüle ederek düzenli bir şekilde akmasını sağlamasıdır. Barajlar olmasaydı, Suriye ve Irak sel tehlikesi altında kalabilirdi. Ortak faydanın paylaşımının benimsenmesi Ortadoğu’nun yararına olur. Bunu da ancak ve ancak etkin su yönetimi ile yapabiliriz.” şeklinde görüş belirtmiştir.

Ü2 farklı olarak, GAP’ın güçlüklerinin yönetim, kirlilik ve güvenlik olmak üzere 3 başlık altında toplanacağını altını çizmiş ve

1. Yönetim. Suriye ve Irak’ta güvenlik konuları düzenlenmemiştir, Bu yüzden nehir ve onların barajlarını yönetmek kesinlikle zor olacaktır. ...2. Kirlilik. Kirlilik yönetimle paralel durmaktadır. İki nehrin kıyıdaş ülkesindeki (başlıca Suriye ve Kuzey Irak) etkin bir yönetimin eksikliğinden dolayı aşağı kıyıdaş ülkeleri daima sıkıntı yaşayacaklardır. Yakın bir zamanda Iraklılar için insani bir felaket olacaktır. Çünkü bu tür kirlilikler sudan kaynaklı hastalıklara sebep olabilecektir. 3. Güvenlik. Terörist saldırılar ve barajların militanlar tarafından kontrol altına alınması aşağı kıyıdaş bölgelerde çevresel tahribata neden olabilecek su akışı değişimlerine yol açabilir” şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.

GAP, Suriye ve Irak’ın uzlaşmaz tutumu düşünüldüğünde bir takım tehlikelerle karşı karşıya gelebilir. Bunların başında, yönetim sorunu bulunmaktadır. Bölgedeki ekonomik, politik ve sosyal istikrarsızlık suyun etkili yönetimini güçleştirmektedir. Özellikle Irak ve Suriye’deki politik istikrarsızlık sonucunda uzun dönemli planlamalar yapılamamaktadır. Türkiye tarafında ise Güneydoğu illerinde devam eden terör faaliyetleri işbirliği süreçlerini sekteye uğratan nedenler arasında sayılmaktadır. Bunların yanısıra nehirde meydana gelecek kirliliğe dikkat çekilmiş olup, özellikle Irak ve Suriye’nin ciddi bir şekilde etkileneceği varsayılmaktadır. Bütüncül bakıldığında ise GAP projesinin tüm bölge ülkeleri için fayda getireceği görüşü hakimdir.

3.4. Fırat ve Dicle Nehirlerinden Kaynaklı Çatışma Riskine İlişkin Bulgular

Fırat ve Dicle nehirlerinden kaynaklı çatışma riski konusunda mülakata katılan kişilerin görüşlerine başvurulmuştur. Buna göre kamu kurumunda görev yapan katılımcıların bu iki nehrin gelecekte Türkiye, Irak ve Suriye arasında ciddi bir anlaşmazlığa neden olmayacağı görüşünde birleştikleri tespit edilmiştir. K1,

“Kişisel fikrimi söylemem gerekirse bir tehlike görmüyorum. Geçmişten günümüze izlediğimiz politikalar aynı olup, Fırat ve Dicle’yi çatışma unsuru görmeyip, insani boyutunu öne çıkarmayı yeğliyoruz. ...Türkiye tarafından gösterilen siyasi iradenin karşı taraf ülkeleri açısından da benzer şekilde gösterilmesi gerekiyor. Konuyu öncelikle teknik bağlamda ele almalyız. Fırat ve Dicle konusunda suyun sürdürülebilir yönetimine ülkeler teknik olarak yaklaşmak durumundalar. Daba sonrasında ise siyasi iradeye sunulmalıdır. Dolayısıyla ülkelerin ortak bir platformda birleşmeleri gerekmektedir” görüşünü belirtmiştir.

Sivil toplum kuruluşlarından katılanlar ise, özellikle son yıllardaki konjonktürel değişmelere ve bölgede oluşabilecek yeni aktörlerin de Dicle ve Fırat suları hakkında hak iddiasında bulunabileceklerine dikkat çekmişlerdir. S1’e göre, Suriye’deki istikrarsızlık iki konuda Dicle ve Fırat’ı etkileyebilir.

“Bu istikrarsızlığın sonucunda haritada yeni ülkelerin çıkması durumunda Dicle ve Fırat nehirleri sınır oluşturan nehir olma özelliğine sahip olabilir...Bu iki akarsu şu anda sınıraşan nehirlerdir. ...Dicle ve Fırat su denklemine yeni aktörlerin eklenmesi denklemin çözümünü zorlaştırabilir”.

Ü1’de S1 ile benzer bir şekilde çekincelerini dile getirmiş ve görüşünü ;

“Öncelikle Suriye ve Irak’ta hangi devletlerin egemen olacağına bakmak lazım. Acaba Suriye ve Irak’ta yaşayanların söz sahibi olduğu bir yönetim olacak mı? ...3. Dünya Savaşı’nın temelinde su ve gıda güvenliği olacaktır. Kaynakların paylaşımı konusu ve anlaşmalar ya da anlaşamamalar nedeniyle, ciddi krizler beklenmelidir.” şeklinde ifade etmiştir.

Fırat ve Dicle özelinde bölgesel su anlaşmazlıklarının küresel çatışmaya dönüşme riski hakkındaki görüşleri sorulduğunda, mülakat yapılanların büyük çoğunluğu herhangi bir çatışma riskine ihtimal vermediklerini belirtmişlerdir. Hatta bu argümanlarını geliştirirken, tarihte de su anlaşmazlığından kaynaklı bir çatışmanın ortaya çıkmadığını, bundan sonrada çıkma ihtimalinin düşük olduğuna vurgu yapmışlardır. Bu konuda S1 görüşünü,

“Risk var olmasına rağmen oldukça düşük bir ihtimale sahiptir. Bölgede su anlaşmazlıkları var olan diğer anlaşmazlıkların tetikleyicisi olarak var olma potansiyeli taşır. Bu nedenle küresel bir çatışma yerine küresel güçlerin bölgedeki çatışmalarına bir araç olabilir” şeklinde belirtirken; S3 farklı bir görüş belirterek “Çatışma ortamının hiç bir ülkenin faydasına olmayacağı” belirtmiştir. S2’de S1 ile benzer bir görüşte birleşerek görüşünü,

“Su savaşlarının literatürdeki yerini ampirik olarak inceleyen Oregon Eyalet Üniversitesi’nden Aron Wolf ve ekibi suyun çatışmadan ziyade barış aracı olduğu söylemini ıleri sürmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında su savaşlama ancak Sümerler döneminde rastlanmaktadır. Bununla birlikte, savaşların tamamen olmayacağı söylemi de çıkarılamaz. Çünkü, artan nüfus, tüketim alışkanlıklarındaki değişim ve su kaynaklarının sınırlı olması çatışma ihtimalini her zaman gündemde tutabilir” şeklinde ifade etmiştir.

Ü2 de çatışma riski bulunmadığını vurgulamış ve görüşünü,

“Çünkü, üçüncü taraf ülkeler Dicle ve Fırat nehirlerine sınırdaş olan ülkeler ile kendi politik, ekonomik ve diğer stratejilere sahiptir. Tersine, işbirliği için potansiyel bir şans bulunmaktadır. Nasıl mı? Suriye sivil savaş sonrası yeniden inşa mekanizmasına başladığında Türkiye su arzı konusunda cömert davranacaktır. Irak da diğer yandan daha fazla su alacaktır, daha sonra ise üç ülke birbirlerine ne kadar ihtiyaçları olduklarını görecektir.” şeklinde ifade etmiştir.

Selby ve diğ. (2017) yaptıkları çalışmada ülkeler arasında su kaynaklı bir çatışma riski olasılığını çok düşük bulmuşlardır. Akbaş (2015), tersi bir görüşü benimseyerek, bölgedeki siyasi ve askeri risklerin çatışma olasılığını artırabileceğini savunmaktadır. Karakıçık (2008) ise Fırat - Dicle Havzası’nda, su paylaşımı nedeniyle bir savaşın çıkma olasılığının uzak bir senaryo olduğunu, ancak aynı zamanda kalıcı bir su barışı ve çözümü tesis etmenin de zor olduğunu belirtmiştir.

Genelde, mülakata katılan kamu kuruluşu ve üniversite çalışanları ülkeler arasında sudan kaynaklı bir çatışma riski görmemekte olup, geçmişte benzer durumların yaşanmadığına gelecekte de böyle bir ihtimalin düşük olduğuna dikkati çekmektedirler. Düşünce kuruluşundan katılanlar ise daha farklı bir bakış açısı ortaya koymakta, iklim değişikliği, çevresel tehditler, nüfus artış hızları ve bölgesel istikrarsızlıkların görünürde sudan kaynaklı çıkmamasına karşın, bölgede ortaya çıkabilecek çatışmaların nedenlerinin temelinde suyun olabileceğine dikkat çekmişlerdir. Nitekim Plumer (2013), Suriye’deki iç savaşın en önemli nedenleri arasında iklim değişikliğini görmüş, Suriye tarihindeki en ciddi kuraklıklardan birisinin başgöstermesi ile birlikte, kırsal alanlardan kentsel alanlara kontrolsüz gelişen göç sonucunda, işsizliğin sosyal bir kagaşayı beraberinde getirdiğini, bu vb. nedenlerin politik istikrarsızlıkla içiçe geçmesi sonucunda ülkenin bir savaş meydanına döndüğünün altını çizmiştir.

3.5. Su Yönetimi Konusunda Ülkeler Arası İşbirliğine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılanlara, “Türkiye, Suriye ve Irak arasında sınıraşan su konusunda işbirliği nasıl olmalıdır? sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verdikleri cevaplarda, kamu kurumlarından ve üniversitelerden katılımcılar su kaynakları yönetiminin sadece Türkiye ile sınırlı kalmaması, diğer iki ülkenin de su kaynakları konusunda iş birliğine gitmesi gerektiğini vurgulamışlar ve suyun siyasi gelişmeler dışında tutularak, diyalogun sürekli açık tutulması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Bu çerçevede, enerji ve tarımı da içerecek şekilde su taleplerinin karşılanmasının yanında, nehir ekosistemi için gerekli akışların sağlanması ve havza bazlı su geliştirme projeleri için kıyıdaşların ortak çabalarıyla planlama ve yönetimin birlikte değerlendirilmesi ve eşgüdümlü hale getirilmesi hususlarını benimsedikleri tespit edilmiştir.

K1, Irak, Suriye ve Türkiye’nin farklı kategorilerde olduğunun altını çizerek,

“Aynı şartlarda olmasak bile, Türkiye’de altyapıya yönelik direktifler çıkarılmaya başlanmıştır ve çıkarılma ihtiyacı bulunmaktadır. Sınıraşan sulara aşağı ve yukarı kıyıdaş ülkenin aynı amacı benimsemesi gerekir. Örneğin, Bulgaristan ve Türkiye’yi ele alırsak, AB direktiflerine rağmen, Bulgaristan gerekli önlemleri almadığından Türkiye tarafında sel baskınları olabilmektedir. Uluslararası anlaşmalar, 1997 tarihli BM sözleşmesi ile yürürlüğe girer?”

şeklinde görüş belirtmiştir.

Ü2, ülkeler arasında oluşturulmuş olan komitenin aktif hale gelmesine vurgu yaparak doğru veri tutulmasına yönelik altyapı çalışmalarının önemine değinmiş ve görüşlerini,

“1. Üçlü birleştirilmiş komiteyi aktive etme, fakat akademisyenlerin ve uzmanların dabil olacağı daha geniş bir spektrum. 2. Üç farklı yerleşim yerinde nehir su okuyucuları inşa etme: a. Nehirlerin başında, b. Üç nehir kıyıdaş ülkenin sınırlarında c. Her bir ülkenin sınırının bittiği yerde. Bu yapılırsa her bir ülke tarafından kullanılan su miktarı hakkında tam bir veri sağlayacaktır” şeklinde ifade etmiştir.

S1, kurumsallaşmanın zayıf yapısına dikkat çekmiş ve katılımcı anlayışın güçlendirilmesine vurgu yapmıştır.

“...Türkiye'nin su yönetiminde yasal ve kurumsal boşluklarını doldurduğunu görüyoruz. ...en temel eksiklik taban örgütlenmelerinde ve su kullanımını ile ilgili kuruluşların yönetsel ve kurumsal yapılarındaki zaaflıyette ortaya çıkmaktadır.”.

S2, üç ülke arasındaki bütüncül çalışmalara dikkati çekerek,

“...erozyonu önlemeye yönelik projeler, yağmurlama sulama sistemleri geliştirilmeli, kuraklığa dayanıklı bitkilerin bölgede yetiştirilmesi gibi çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca, ortak havza yönetimi altında üç ülke bütüncül olarak ele alınmalıdır. Örneğin, özellikle Irak'ta buharlaşmadan dolayı ciddi kayıplar olmaktadır. Buharlaşmayı önleyici yöntemlerin Dünya örneklerinden yararlanarak bölgede gerçekleşmesi sağlanmalıdır.” şeklinde bir görüş belirtmiştir.

Genel olarak, işbirliği ve su yönetimi konusunda Türkiye, Suriye ve Irak'ın bütüncül bir strateji kapsamında hareket etmesi önem arz etmektedir. Anketlere katılan Türk katılımcıların üzerinde durduğu noktalardan birisi, iyi su yönetimi açısından çok taraflı anlaşmaların önemi olmuştur. Geleceğe yönelik eylem planlarının geniş katılımı hazırlanması, AB fonları ve ülkelerin su yönetimine yönelik yapacağı finansal katkılar işbirliği mekanizmaları açısından önemli görülmektedir. Özellikle 87/12171 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü” nden sonra oluşturulan teknik çalışma gruplarının hayata geçirilmesi (Kırkıcı, 2014), ülkeler arasında eşleştirme projelerinin yapılarak iyi uygulama örneklerinin her üç ülkede de benimsetilmesi havzanın geleceği açısından ekonomik ve sosyal faydaları beraberinde getirecektir.

4. Tartışma

Fırat ve Dicle sınır aşan sularının kullanımı konusunda Irak, Suriye ve Türkiye arasında doktrinlerin esasları bakımından ortak bir noktada birleşme ihtimali zayıf görünmektedir. Doktrinlerin dışında bir başka tartışma yaratan konu, Fırat ve Dicle havzalarının sınıraşan su bağlamında mı yoksa uluslararası su niteliğinde mi ele alınacak olmasıdır. Bu bağlamda Türkiye her iki nehri *sınıraşan su* olarak, Suriye ve Irak ise *uluslararası su* olarak nitelendirmektedir. Kirschner ve Tiroch (2012) çalışmalarında, Türkiye'nin 1997 yılında çıkarılan Birleşmiş Milletler Suyolu Sözleşmesi'ne taraf olmadığını, Irak ve Suriye'nin taraf olduğunu belirtmişlerdir. Oysa sözkonusu sözleşmenin (UN, 1997) bağlayıcılık özelliği bulunmamaktadır. Örneğin, Çamyamaç (2014) ilgili sözleşmenin taraflar arasında hukuki geçerliliğinin sorgulanır olduğunu belirtmiştir. Hindistan, Brezilya, Türkiye ve Guatemala gibi ülkeler ise suyun hangi ülke sınırlarından çıkıyorsa kullanımının o ülkeye ait olduğu tezini savunmaktadırlar (Global Water Partnership, 2014).

Ekonomik anlamda bakıldığında Fırat ve Dicle nehirleri, Türkiye'nin sulanan tarımsal alanları ve elektrik üretimi bakımından en önemli nehir havzalarını oluşturmaktadır. Oysa iklim değişikliğinin havzaya olan etkilerine yönelik yapılan projeksiyonlarda 2050'li yıllarda bu havzanın % 40 oranında su kaybı yaşayacağı ve bölgede kuraklık kaynaklı gıda güvencesi sorununun çıkma ihtimalinin yüksek olduğu öngörülmektedir. Yine yapılan bir çalışmada 2020'li yıllarda bu iki nehir havzasında suya olan talebin artacak olmasına karşın, havzadaki su miktarında azalış göstereceği belirtilmiştir (Issa ve diğ., 2013). Bu nedenle havza sularının yönetimi gelecekte çok daha fazla önemli hale gelecektir. Ayrıca, üç ülkenin de sulanamayan toprakları sulamaya açmak ve enerjide dışarıya bağımlılığı azaltmak istemeleri nehirlerin önemini daha da arttıracaktır.

GAP kapsamındaki barajların yapımı ve faaliyete geçmesi Suriye ve Irak'ı Fırat ve Dicle nehirlerinin kullanımı hususunda uzlaşmaz tutum sergilemeye yöneltmiştir. Üstelik Suriye ve Irak'ta son yıllarda yaşanan ekonomik, politik ve sosyal istikrarsızlık suyun etkili yönetimini güçleştirmektedir. Özellikle Irak ve Suriye'deki politik istikrarsızlık nedeniyle uzun dönemli planlamalar yapılamamaktadır. Türkiye açısından, Güneydoğu illerinde devam eden terör faaliyetleri su yönetimi konusundaki işbirliği süreçlerini sekteye uğratan nedenler arasında sayılmaktadır. Ayrıca,

nehirlerde meydana gelecek kirliliğe dikkat çekilerek, özellikle Irak ve Suriye'nin bu durumdan ciddi bir şekilde etkileneceği varsayılmaktadır. Bütüncül olarak ele alındığında ise GAP'ın tüm bölge ülkeleri için fayda getireceği görüşü hakimdir.

Geçmişte benzer durumlar yaşanmadığından hareket edildiğinde gelecekte Fırat ve Dicle nehirlerinden kaynaklı bir çatışma ihtimali düşük görülmektedir. Fakat Çiçek ve Ataol (2009) Fırat ve Dicle nehirlerinin iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek olan bölgede yer aldığına işaret etmektedirler. Bu yüzden, iklim değişikliği, çevresel tehditler, nüfus artış hızları, bölgesel istikrarsızlıklar görünürde sudan kaynaklı çıkmamasına karşın, çatışma nedenlerinin temelinde suyun olabileceği bir durum yaratabilir. Nitekim Suriye'de, tarihindeki en ciddi kuraklıklardan birisinin baş göstermesi nedeniyle kırsal alanlardan kentsel alanlara kontrolsüz gelişen göç sonucunda, işsizliğin sosyal bir kargaşayı beraberinde getirdiği ve bu nedenlerin politik istikrarsızlıkla içiçe geçmesi sonucunda ülkenin bir savaş meydanına döndüğü ifade edilmiştir (Plumer, 2013).

Fırat-Dicle Havzası sularından yararlanma konusunda Türkiye, Suriye ve Irak'ın bütüncül bir strateji kapsamında hareket etmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda geleceğe yönelik eylem planlarının geniş bir katılımı hazırlanması, Avrupa Birliği fonları ve ülkelerin su yönetimine yönelik yapacağı finansal katkılar işbirliği mekanizmaları açısından önemlidir. Özellikle 1987 protokolünden sonra oluşturulan teknik çalışma gruplarının hayata geçirilmesi, ülkeler arasında eşleştirme projelerinin yapılarak iyi uygulama örneklerinin her üç ülkede de benimsetilmesi havzanın geleceği açısından ekonomik ve sosyal faydaları beraberinde getirecektir.

5. Sonuçlar ve Öneriler

Bu çalışma, Türkiye'nin en büyük akarsu havzası olan Fırat-Dicle havzasının Türkiye, Irak ve Suriye açısından önemini sınıraşan sular bağlamında incelemeyi amaçlamıştır.

Sınıraşan sularla ülkeler arasında çatışma riski her zaman ihtimaller arasında sayılan önemli konulardan birisi olmaktadır. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar Fırat ve Dicle havzalarından akan suların yönetimi Türkiye, Irak ve Suriye arasında nihai bir anlaşma ile sonuçlanmamış olup zaman zaman ülkeler arasında gerginliklere yol açmaktadır.

Mevcut durumda, Irak ve Suriye devletleri, Türkiye tarafından oluşturulan baraj inşaatlarına Türkiye'nin suyu verme konusunda iyimser olmayacağını düşünerek karşı çıkmaktadırlar. 1987 yılında Türkiye ile Suriye arasında imzalanan protokol kapsamında, Türkiye'nin Suriye'ye Fırat Nehri'nden saniyede 500 m³ su verme taahhüdü Türkiye tarafından yerine getirilmesine karşın, Irak ve Suriye'nin sürekli olarak bu su miktarının 700 m³/sn'ye çıkarılmasını istemeleri varlabilecek anlaşmayı daha güç duruma sokmaktadır. Diğer yandan, gelecek yıllarda bu havzanın iklim değişikliği dolayısıyla karşılaşabileceği kuraklığın bu taahhüdün gözden geçirilmesi gerektirebileceği yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır.

Türkiye, uluslararası platformlarda Fırat ve Dicle nehirlerinin *sınıraşan su* kapsamında ele alınmasını savunmaktadır. Suriye ve Irak ise bu akarsuları *uluslararası su* olarak nitelendirmektedir. Ayrıca, BM'in su anlaşmasına Irak ve Suriye taraf iken, Türkiye dışarıda kalmayı tercih etmiştir. Öte yandan bu anlaşmanın yaşanabilecek anlaşmazlıklarda başvurulması gereken bir hukuki altyapı oluşturmasına karşın bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Ayrıca bu ve benzeri anlaşmalar değişen sosyo-ekonomik şartlar ve iklim değişikliği gibi çevresel faktörlerden dolayı sorunların çözümünde yetersiz kalabilmektedir. Dolayısıyla, geçmişte yapılmış anlaşmaların günümüz şartlarına uygun hale getirilmesi ihtiyacı bulunmaktadır.

Literatürde, sudan kaynaklı çatışma risklerinin varlığını kabul eden tezler ortaya atılmakla birlikte, suyun çatışmadan ziyade bir anlaşma aracı olduğunun altını çizen çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışma kapsamında görüşlerine başvurulmuş kamu, üniversite ve sivil toplum kuruluşu uzmanları bu bölgede genelde Fırat ve Dicle nehirlerinden kaynaklı bir çatışma riskini düşük gördüklerini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak, Fırat ve Dicle nehirlerinin su kaynakları yönetimi ile ilgili sorunlar sadece Türkiye'nin çalışma ve çabaları ile değil, Suriye ve Irak'ın da işbirliğine gitmesi ile çözülebilecektir. Bu bağlamda politik karar verici mekanizmaların ülkelerde geniş katılımı ile oluşturulması önemli görülmektedir.

Kaynakça

- Akbaş, Z. (2015). Türkiye'nin Fırat ve Dicle Sınıraşan Sularından Kaynaklanan Güvenlik Sorunu ve Çatışma Riski, *Biliş Dergisi*, Kış, Sayı:72: 93-116.
- Braun, K.H. (2005). Different Religious Approaches to the Value Of Water, *Value of Water-Different Approaches in Transboundary Water Management*, International Workshop, Koblenz, Germany: 31-39, <https://freidok.uni-freiburg.de/dnb/download/6931>, erişim tarihi: 17.06.2017.
- Çamyamaç, A. (2014). 1997 Tarihli "Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme" nin Yürürlüğe Girişine Dair Kısa Bir Değerlendirme, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2: 1-44.
- Çiçek, İ. ve Ataoğlu, M. (2009). Türkiye'nin Su Potansiyelinin Belirlenmesinde Yeni Bir Yaklaşım, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1: 52-64.
- Fischhendler, I. (2003). Can Basin Management Be Successfully Ignored: The Case of the US-Canada Transboundary Water. SOAS Water Issues Study Group, *Occasional Paper*, No: 52: 4-5. <https://www.soas.ac.uk/water/publications/papers/file38395.pdf>, erişim tarihi: 24.03.2018.
- Ghosh, N. ve Bandyopadhyay, J. (2009). A Scarcity Value based Explanation of Transboundary-Water Disputes: The case of the Cauvery Basin in India, *Water Policy* 11: 141-167.
- Gleick, P. H. (2014). Water, Drought, Climate Change, and Conflict in Syria. *Weather, Climate and Society*. <http://journals.ametsoc.org/doi/abs/10.1175/WCAS-D-13-00059.1> :331-340, erişim tarihi: 15.03.2018.
- Global Water Partnership. (2017). Regional Workshop on Transboundary Water Cooperation in the Context of the SDGs in South Asia and Beyond, 23-24 May 2017, Pokhara, Nepal, <https://www.gwp.org/contentassets/9047146502d64c8889ec57b838ba7e9e/transboundary-cooperation-report-final-draft.pdf>, erişim tarihi: 05.04.2018.
- İlgar, R. ve Salem, K. (2004). Türkiye'nin Sınıraşan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Açından Bir Bakış, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:10: 53-72.
- Issa, I.E., Al-Ansari, N.A., Sherwany, G. ve Knutsson, S. (2013). Trends and Future Challenges of Water Resources in the Tigris-Euphrates Rivers Basin in Iraq, *Hydrol. Earth Syst. Sci. Discuss.*, 10: 14617-14644.
- Karakıçık, Y. (2008). Bölgesel Su Anlaşmazlıklarının Küresel Çatışmaya Dönüşme Riski: Fırat ve Dicle Örneği, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:4, No:16: 19-56.
- Katz, H. (2006). Global Surveys or Multi-national Surveys? On Sampling for Global Surveys, Thoughts for the Globalization and Social Science Data Workshop, http://www.global.ucsb.edu/orfaleacenter/conferences/ngoconference/Katz_for-UCSB-data-workshop.pdf, erişim tarihi: 10.04.2018.
- Kırkıç, D.D. (2014). Sınıraşan Sular Bağlamında Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri, Uzmanlık Tezi, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Ankara, http://www.suyonetimi.gov.tr/Libraries/_su/UZMANLIK_TEZ%04%0B0_Duygu_DO%04%09EU_KIRKICL.sflb.ashx, erişim tarihi: 20.06.2018.
- Kıbaroğlu, A. (2011). Türkiye ve Suriye Arasında Su Konusundaki İşbirliği Artıyor, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, <http://orsam.org.tr/tr/doc-dr-ayseul-kibaroglu-turkiye-ve-suriye-arasinda-su-konusundaki-isbirligi-artiyor/>, 18.02.2011.
- Kıbaroğlu, A. ve Scheumann, W. (2011). Euphrates-Tigris Rivers System: Political Rapprochement and Transboundary Water Cooperation. *Turkey's Water Policy*, Springer, Berlin. DOI 10.1007/978-3-642-19636-2_16, # Springer-Verlag Berlin Heidelberg: 277-299.
- Kıbaroğlu, A. (2012). Fırat-Dicle Sınıraşan Su Politikalarının Evrimi: İşbirliği İçin Fırsatlar ve Tehditler, *Ortadoğu Analiz*, Temmuz, 2012, Cilt:4, Sayı:43: 70-83.
- Kirschner, A.J. ve Tiroch, K. (2012). The Waters of Euphrates and Tigris: An International Law Perspective, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Volume: 16: 329-394.
- Köle, M.M. (2017). 1954 - 2016 Dönemi Türkiye Sınıraşan Sular Politikası, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Ocak 2017, Sayı:35: 122-133.

- MacQuarrie, P. (2004). Growing Conflict over Development in the Euphrates-Tigris Basin, Thesis, *M.Phil International Peace Studies*, Trinity College, Dublin, Ireland
- Mariwan, R.F. ve Kamel, A.M. (2016). Conflict Resolution in the Euphrates-Tigris River Dispute Using the Graph Model For Conflict Resolution, *Academic Journal of Science*, CD-ROM, ISSN: 2165/6282:06(01), 295-306.
- Plumer, B. (2013). Drought Helped Cause Syria's War. Will Climate Change Bring More Like It? Francesco Femia ve Caitlin Werrell İle Yapılan Mülakat, The Washington Post, https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/09/10/drought-helped-caused-syrias-war-will-climate-change-bring-more-like-it/?utm_term=.e881f2887491, September 10, 2013.
- Rowland, M. (2005). A Framework for Resolving the Transboundary Water Allocation Conflict Conundrum, Vol. 43, No.5-*Ground Water*, September-October: 700-705.
- Selby, J., Dahi, O.S., Frohlich, C. ve Hulme, M. (2017). Climate Change and Syrian Civil War Revisited, *Political Geography* 60: 232-244.
- Schröder, H.G. (2005). Transboundry Water Management in Lake Constance: From Tradition to Cooperation, *Value of Water-Different approaches in Transboundary Water Management, International Workshop*, Koblenz, Germany: 49-57, http://www.waterandchange.org/wp-content/uploads/2017/04/Heft3_en.pdf, erişim tarihi: 20.05.2018.
- Şerefoğlu, C. (2018). Sınırtaş Su Yönetimi Açısından Dicle ve Fırat Nehirlerinin Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı, Ankara.
- Türkiye-Fransız Anlaşması (1921). Franco-Turkish Agreement signed at Angora on October 20, 1921, London, http://www.hri.org/docs/FT1921/Franco-Turkish_Pact_1921.pdf
- Türkiye-İrak Protokolü (1947). Türkiye ile Irak Arasında İmza Edilen Dostluk Ve İyi Komşuluk Andlaşması İle Bu Andlaşmaya Ek Protokol Ve Sözleşmelerin Onaylanması Hakkında Kanun, Resmi Gazete, 5130/6705.
- Türkiye-Suriye Protokolü (1987). Türkiye ile Suriye Arasında İmzalanılan Ekonomik İşbirliği Protokolü, Resmi Gazete, 19660/12171.
- UN (1997). Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses, Supplement No. 49 (A/51/49), Washington. http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf, erişim tarihi: 27.03.2018.
- UN (2010). United Nations General Assembly, 28 July 2010, 64/292, Sixty-fourth session Agenda item 48, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/64/292, erişim tarihi: 20.07.2018.
- UNDP (2006). Human Development Report, United Nations Development Programme. the United Nations Development Programme, New York, USA, <http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/267/hdr06-complete.pdf>, erişim tarihi: 10.09.2018.
- Usta, A. (2016). Türkiye'nin Su Potansiyelinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, *The Journal of Global Engineering Studies*, e-ISSN: 2149-2735, Volume:3, Issue:2: 1-9.
- Yıldız, D. ve Özbay, Ö. (2009), *Su ve Toprak*, Dünya Yayıncılık, İstanbul.
- Yıldız, S. (2017). Sosyal Bilimlerde Örnekleme Sorunu: Nicel ve Nitel Paradigmalarından Örnekleme Kuramına Bütüncül Bir Bakış, *Kesit Akademi Dergisi*, Sayı:11: 421-442.
- Yılmaz, M. (2010). Ortadoğu'da Su Sorunu Kapsamında Türkiye'nin Sınırtaş Sularının Jeopolitik Önemi, *TÜCAUM VI. Coğrafya Sempozyumu Kitabı*: 315-328.
- Zeitoun, M. ve Warner, J. (2006). Hydro-Hegemonia Framework for Analysis of Transboundary Water Conflicts, *Waterpolicy* 8: 435-460.

Extended English Summary

Many regions will increasingly face drought risk resulted from climate change since the world population grow at an increasing rate and water resources, feeding the world population, are being exhausted. This most likely leads to some conflicts in the future. Moreover, not many people know the fact that almost half of the water consumed by people comes from transboundary river basins.

Countries generally use two methods in the transboundary water management. Firstly, sharing the main resource (trying cooperation forms), secondly, consolidating in favour of hegemon country (no competition way, cooperation level is at minimum level or brutal competition). On the other hand, pollution in the transboundary water might affect the other countries negatively. In this way, the

management of transboundary water plays an essential role. Furthermore, the rivers crossing more than a few countries have strategic role and cause some disagreements among countries. Therefore, an effective management system needs to be constructed in order to protect the sustainability of water resources and welfare of population living in the river basins. Euphrates and Tigris rivers were belonging to Ottoman Empire before the outbreak of First World War. Right after the war, it became transboundary water status as soon as the Ottoman Empire collapsed.

The objective of this study is to analyse Euphrates-Tigris basins, which across Turkey, Iraq and Syria, one of the most important transboundary waters of the world from the perspectives of the experts working on transboundary water management. Some semi-structured interviews were conducted with policy makers and with think-tank institutions who deal with water issues in Turkey in order to reach our aim. Also, the interviews made with water experts from Syria and Iraq were deeply analysed.

The research is based on secondary sources and the method adopted is a case study and descriptive studies. Within the scope of the interviews, the experts representing public sector, universities and civil society organizations from Turkey, Iraq and Syria were interviewed. In addition, the protocols signed between countries were followed. The duration of each interview took between 60-120 minutes. In total, it was conducted with nine respondents, which three of them is from the Universities, three from civil society organization and the rest were made with three public institutions. In particular, the institutions, the Ministry of Foreign Affairs, State Hydraulic Works, the Ministry of Forestry and Water and some academicians in the Universities and think tank institutions were involved in the interviews.

With this study, the conflicts seen and agreements developed on transboundary water were analysed in order to draw an analytic framework. Secondly, a detailed analysis was conducted on the viewpoints of the experts working on transboundary water in public, and NGO's regarding, the main trends and climate change.

Turkey has five transboundary water basins, one of which is Euphrates-Tigris basin which has the water potential of 52,940 billion/meter³ that corresponds to 28.5 % of Turkey's flow potential. The first agreements on Euphrates-Tigris Rivers in between Turkey and Iraq and Turkey and Syria were made in 1946 and in 1987, respectively. One of the most challenging issues in Euphrates-Tigris Rivers is the dams that have been constructed during the project period of Southeastern Development Project (SDP-GAP). Another discussion point comes from definition for Euphrates-Tigris Rivers from both sides. Turkey sees Euphrates-Tigris Rivers as "Transboundary water" by highlighting three countries only negotiates it while Both Syria and Iraq defines it as "International water".

There is no concrete agreement signed between Turkey, Iraq and Syria on Euphrates and Tigris rivers. Each country develops several projects in order to increase to benefit at maximum from those rivers. In particular, the hydroelectric power plants constructed in South Eastern Anatolian Project were rigidly resisted by the other countries having some interest. Therefore, in all international agreements, the policies conducted by Turkey were withstood by Iraq and Syria. On the other hand, the risk of conflict remains a high probability because of several factors such as political and economic reasons, change in demographic structure, the regions tragically affected by climate change as rain falls unless a binding agreement is done between actors in the medium and long term.

In general, it is quite important to make a collaboration process among three countries regarding cooperation and good governance. The action plans to be prepared for the future of the region needs to be prepared by a wide range of stakeholders. This will enhance cooperation among countries and facilitate financial contribution of relevant institutions on water management.

The majority of the respondents who attended in semi-structured interviews found no serious risk for a possible conflict, which might result from water disagreement for Euphrates-Tigris Rivers. Regarding water management among countries, the attendants underlined multilateral agreement for a good water management.